

stule o odpowiedniej barwie liturg.; do togi zakłada się aksamitny biret, zależnie od urzędu w kolorze czarnym lub fioletowym; biskupi noszą na szyi złoty krzyż; nadto używana jest starochrześc. tunika (biała, kremowa lub szara) ze szułą; diakoni zawieszają ją na lewym ramieniu i zapinają lub zawiązują na prawym boku, pod prawym ramieniem.

Adrian Korczago

O. Jordan, HdL 549-554; A.C. Piepkorn, *Die liturgischen Gewänder in der lutherischen Kirche seit 1555*, Mb 1965, Lüdenscheid 1987; E. Hofhansl, TRE XIII 163-167; *Liturgische Kleidung im evangelischen Gottesdienst*, Han 1991, 1993; F. Merkel, *Sagen, hören, loben. Studien zu Gottesdienst und Predigt*, Gö 1992; D. Stollberg, *Liturgische Praxis. Kleines evangelisches Zeremoniale*, Gö 1993; H.T. Allen, RGG IV (2001*) 1414-1415; *Ein evangelisches Zeremoniale. Liturgie vorbereiten. Liturgie gestalten. Liturgie verantworten*, Gü 2004; J.D. Haverland, *Schatz, was soll ich bloss anziehen? Liturgische Gewänder im protestantischen Gottesdienst*, Norderstedt 2007.

Stanisław Józef Kozio

SZAWLE, litew. *Šiauliai*, miasto i diecezja na Litwie.

W 1236 w bitwie pod Sz. Litwini pokonali kawalerów mieczowych (konsekwencją klęski było włączenie ich do państwa krzyżackiego; → Krzyżacy); 1589 stały się ośrodkiem ekonomii król.; 1661 sejm oddał je wojewodzie wil. i hetmanowi wielkiemu litew. P.J. Sapieże w zastaw, wykupiony nast. przez króla Jana III Sobieskiego; podskarbi litew. A. Tyzenhauz zakładał manufakturę i przywrócił obowiązek pańszczyzny chłopów, co doprowadziło 1767 do wybuchu powstania chłopskiego, stłumionego przez wojsko; po III rozbiórze Rzeczypospolitej (1795) Sz. znalazły się pod panowaniem ros.; w XIX w. mieszkańcy brali aktywny udział w powstaniach nar.; miasto zostało poważnie zniszczone podczas I i II wojny światowej.

Późnorennesowy kościół (od 1997 katedra) pod wezw. Apostołów Piotra i Pawła wybudowano 1617-34 (przebudowany w XIX w. i 1951-53 odbudowany ze zniszczeń wojennych) jako 1-nawowy z transeptem, w którego narożnikach znajdują się symetrycznie położone 2 zakrystie i 2 kaplice ze sklepieniem kolebkowym; na środku fasady wznosi się wielokondygnacyjna, 8-boczna wieża (70 m); wewnątrz świątyni znajdują się m.in. 2 manierystyczne portale w kształcie muszli i organy (z XVIII w., przeniesione z kościoła Trójcy Świętej w Kownie), a w kaplicy bocznej neogot. cudowny obraz Matki Bożej; neobizant. kościół pod wezwaniem św. Jerzego został wybudowany 1909 przez władze ros. jako cerkiew garnizonowa i przejęty 1919 przez katolików (1976 spłonął, 1977 został odbudowany); 1930 jezuita stworzył placówkę i 1936 wybudowali rektoralny kościół pod wezwaniem św. Ignacego Loyoli (1948 przekazany na cele świeckie, po 1991 zwrócony zakonowi); 1993 erygowano par. Niepokalanego Poczęcia NMP (2009 konsekrowano nowy kościół).

W 1841 powstała w Sz. parafia prawosł.; 1864-67 wybudowano cerkiew pod wezw. Apostołów Piotra i Pawła ulokowaną przez władze ros. na gł. rynku miejskim; 1936 rozebrano ją, a parafii prawosł. pozwolono wybudować nową, pod tym samym wezw., na cmentarzu; w Sz. funkcjonuje molenna staroobrzędowców (od 1993) oraz synagoga (do 1941 Żydzi stanowili ok. 25% ludności).

Diecezja – została eryg. 28 V 1997 przez pap. Jana Pawła II z części terytorium archidiec. kowieńskiej oraz diecezji – telszańskiej i poniewieskiej; pierwszym bpem został E. Bartulis.

Na terenie diec. znajduje się sanktuarium Męki Pańskiej w Cytowianach (litew. *Tytuvėnai*); międzynarod. miejscem pielgrzymkowym jest położona 12 km na pn. od Sz. Góra Krzyży (litew. *Kryžių Kalnas*); na terenie grodziska po upadku powstania listopadowego zaczęto masowo przynosić i stawiać krzyże; 1940-80 władze radz. wielokrotnie próbowały zmusić wiernych do zaniechania pielgrzymek; 1961 podjęto próbę całkowitej jej likwidacji za pomocą buldożerów, a wzgórze pilnowało wojsko; 1993 Jan Paweł II sprawował tu Mszę w trakcie pielgrzymki do krajów bałtyckich; 1998-2000 w jej pobliżu wzniesiono klasztor Franciszkanów, którzy są kusto-

szami sanktuarium; szacuje się, że na wzgórzu ustawiono ponad 60 000 dużych krzyży (mniejszych ok. 120 000).

Diecezja zajmuje 7696 km², 2010 liczyła 337 000 mieszcz., w tym 253 000 katolików, 67 parafii w 5 dekanatach, 55 kapłanów diec. i 10 zak., 21 zakonników i 25 siostr.

SGKP XI 811-812; *Lietuvos architektūros istorija I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, WI 1987, 1988*, 282-285; L. Zytkowicz, *Z dziejów gospodarki czynszowej na Zmudzi w XVI-XVIII wieku. Rzekoma reforma ekonomii szawelskiej w 1640 roku*, Lb 1987; V. Pūronas, *Góra Krzyży. Tajemnice, legendy, podania. Wydanie poświęcone pielgrzymce Ojca Świętego do Łomży w czerwcu 1991 roku*, Szawle 1991; J. Krajewski, *Litwa. Przewodnik*, O 1994, 212-218; J. Kudirko, *Pamiętka z Litwy. Szydłów, Góra Krzyży, Troki, Góra Trzykrzyska*, WI 2000; M. Jackiewicz, *Wędrowki po Litwie*, Wwa 2004, 135-138; *Krzyżi kalnas*, Kaunas 2004; J. Kucharska, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach na Wileńszczyźnie i Zmudzi*, Wwa 2004, 61, 212; *AnPont* 2010.

Ślawomir Brzozecki

SZĄBRUK, niem. *Schönbrück*, parafia w dek. Olsztyn III – Gutkowo w archidiec. warmińskiej.

Wieś, lokowana 1363 przez warm. kapitułę katedralną (lokalacja potwierdzona 1383), została wyludniona w czasie wojen krzyżackich; w XVIII w. nastąpił jej rozwój, który zahamowały wojny napoleońskie; w trakcie plebiscytu 1920 mieszkańcy wsi opowiedzieli się za pozostaniem w obrębie Prus Wsch.; w okresie międzywojennym działał tu Związek Polaków w Niemczech.

Parafię utworzono w 70. latach XIV w.; obecny kościół, pierwotnie pod wezwaniem św. Mikołaja i św. Jana Ewangelisty, wzniesiony pod koniec XIV w. na fundamentach wcześniejszej budowli, 1500 został konsekrowany przez bpa J. Wildego; jest on budowlą kamienną z ceglany narożnikami, przebudowaną w XVII w. (m.in. nad nawą wymieniono strop i pokryto go polichromią), z wieżą, kaplicą i kruchtą, pochodzącymi z XVIII w.; 1911-13 został rozbudowany o 3-nawową halę z prezbiterium i 2 zakrystiami przez architekta F. Heitmanna i 1913 konsekrowany pod wezwaniem św. Mikołaja i św. Anny przez bpa E. Herrmanna; we wnętrzu, zdobionym polichromią z 1924, znajduje się gł. wyposażenie barok.; ponadto na uwagę zasługują got. malowidła z ok. 1510, przedstawiające Sąd Ostateczny, 9 scen pasyjnych, patronów kościoła, św. Jerzego oraz sceny z życia Adama i Ewy w raju, a także pacyfał z relikwiami św. Andrzeja Apostoła; ołtarz gł. z 2. poł. XVIII w., 2 ołtarze boczne i ambonę z 1749 ufundował ks. A.K. Smoleński; w 2. poł. XIX w. działało tu Bractwo św. Anny.

T. Chrzanowski, *Przewodnik po zabytkowych kościołach południowej Warmii*, O 1973, 98-100; A. Rzempełuch, *Przewodnik po zabytkach sztuki dawnych Prus Wschodnich*, O 1992, 1993*, 110-111; *Kościół i kaplice archidiecezji warmińskiej*, O 1999, I 66; J. Chłosta, *Słownik Warmii*, O 2002, 342-343.

Paweł Błażewicz

SZCZANIEC, parafia w dek. świebodzińskim w diec. zielonogórsko-gorzowskiej.

Pierwszym znanym właścicielem wsi, lokowanej w XIII w., był podczaszy księcia wlkp. Władysława Odonica – Bodzęta; w XIII w. Sz. należał do Dryjów, od 1293 częściowo do Szczanieckich, pod koniec XIV w. Rabenauów, a na pocz. XV w. Walderodów; 1499 Szczanieccy dokonali konsolidacji majątku; kolejnymi właścicielami Sz. byli m.in. Nostitzowie, Hohendorfowie, a do 1945 – Hünkowie; od 1296 wieś znajdowała się pod zwierzchnictwem czes., 1491-1508 Korony, od 1526 podlegała Habsburgom, a od 1742 – Prusom; od 1945 jest w Polsce.

Początki parafii związane są z kościołem, wzniesionym w 2. poł. XII w.; pierwotnie należała do diec. poznańskiej, od 1651 lub 1654 do wrocł., od 1945 do administracji apost. w Gorzowie Wlkp.; 1951 parafię reerygowano; od 1972 podlegała ona diec. gorzowskiej, a od 1992 – zielonogórsko-gorzowskiej; obecny, późnogot. kościół pod wezwaniem św. Anny został wybudowany na pocz. XVI w. z fundacji Szczanieckich; 1538-1648 był on użytkowany przez luteranów, na krótko odzyskany przez katolików, od XVIII w. ponownie funkcjonował jako zbór, 1825 spłonął, po odbudowaniu przejęty 1945 przez parafię kat.; 1945-76 posługę duszpast. pełnili tu księża diec., obecnie salezjanie; świątynia jest budowlą ceglana, 1-na-